

Kur'ân Hıfzı Hakkında İki Mesele: Hâfızların Şefaât Hakkı ve Hâfızlığın Unutulmasının Vebali

Two Issues That Related to the Memorisation of The Qur'an: The Intercession Right of the Hafiz and the Sin of Forgetting the Memorisation of the Qur'an

Abdulvehhab GÖZÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Gümüşhane University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Gümüşhane, Turkey
abdulvehhab.gozun@gumushane.edu.tr
orcid.org/0000-0003-0333-4463

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 01 Ekim / October 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 15 Ekim / October 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 421-447

Atıf / Cite as

Gözün, Abdulvehhab. "Kur'ân Hıfzı Hakkında İki Mesele: Hâfızların Şefaât Hakkı ve Hâfızlığın Unutulmasının Vebali".
Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (2020), 421-447.

Doi: 10.33460/beuifd.803500

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Allah'ın (c.c.) insanlara doğru yolu göstermek için yeryüzüne indirdiği kitapların sonucusu ve en kapsamlısı olan Kur'an'ın anlaşılması ve yaşanması asıl hedef olmakla beraber, ezberlenmesi de hiç şüphesiz üstün bir değerdir. Aynı zamanda ilk hâfız olan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) itibaren tarih boyunca her nesilde bu fazileti idrak eden nice müslüman olmuştur. Günümüze bakıldığında da hem ülkemizde hem de diğer İslâm beldelerinde durumun aynı şekilde devam ettiği görülmektedir.

Kur'an hâfızlığının bu denli yaygın ve özen gösterilen bir mesele olmasını sağlayan birçok faktör vardır. Bunlardan biri de hâfızlıkla ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.v.) vârid olan birtakım hadis rivayetleridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan bir kısmı hâfızlığın faziletine dair olup diğer bir kısmı da hâfızlığın unutulmasının vebaliyle ilgilidir. Birinci grup rivayetler Kur'an'ın ezberlenmesine teşvik ederken; ikinci grupta olanlar ezberlendikten sonra unutulmasının tehlikesine işaret etmektedir. Ancak amellerin fazileti ile ilgili sahih rivayetlerin yanı sıra bazı aşırı zayıf yahut uydurma rivayetler

olduğu gibi Kur'an hâfızlığına dair de birtakım sahih rivayetlerle birlikte aşırı zayıf yahut uydurma rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin değerlendirilip incelenmesi, hâfızlığa dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaklaşımının ortaya çıkarılması açısından önemlidir.

Binânaaleyh bu çalışmada toplumun belli bir kesimi tarafından yaygın olarak dile getirilen hâfızların âhirette yakınlarından yetmiş kişiye şefaate edeceklerine ve hâfızlığını unutan kişilerin bazı cezalara maruz kalacağına dair rivayetler sened ve metin tenkidi bağlamında ele alınıp incelenecektir. Böylece insanlara bu konuda doğru bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Sonuç olarak da her faziletli amelde olduğu gibi bu meselede de itimat ve ihticâc edilebilecek rivayetlerin nazar-ı dikkate alınmasının önemine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hâfız, Hâfızlık, Şefaate, Unutmak, Vebal.

Abstract: *The Quran is the last and the most comprehensive book that Allah the Almighty sent down to the earth to show people the right way. Understanding and practising the Qur'an are the main goals. But, undoubtedly, memorising it is an outstanding value. Many Muslims that perceives this virtue have memorised the Qur'an from generation to generation since the Prophet (PBUH), who was the first hâfız that has memorised the Qur'an. Looking at the present day, it is seen that the situation has been continued in the same way both in our country and in other Islamic towns as well.*

One of the many factors that make memorising the Qur'an to be such a widespread and important matter is some of the hadith narrations, which are said to be from the Prophet (PBUH). As far as it can be determined, some of the hadith narrations are about the virtue of memorising the Qur'an, while others are the sin of forgetting the Qur'an after memorising it. The first group of hadith narrations encourage people to memorise the Qur'an, While in the second group of hadith narrations point out the danger of forgetting the Qur'an after memorising it. However, besides the authentic hadith narrations about many virtuous deeds, there are some extremely weak and fabricated narrations as well, about the memorising the Qur'an

Therefore, in this study, the hadith narrations will be analysed in the context of the script and the text criticism which are commonly expressed among certain segments of the society that concerns the hâfizes who will intercede seventy people from their relatives in the hereafter and those will be subjected to a great torment in the Hellfire who forgets the Qur'an after memorising it. As a result, it will be pointed out the importance of taking into account the hadith narrations that can be shown as reliable and adducible evidence in this matter, as in every virtuous deed.

Keywords: Hadith, Hâfız, Hâfızness, Intercession, Forgetting, Sin.

Giriş

Bazı âyetlerde de açıkça ifade edildiği gibi¹ Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) toplu bir şekilde değil risâlet yıllarına yayılmış olarak parça parça indirilmiştir. Bu sebeple de onun hem Hz. Peygamber (s.a.v.) hem de ashâbı tarafından ezberlenmesi peyderpey olmuştur. Dolayısıyla asr-ı saâdetde Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte baştan sona bütünüyle Kur'an'ı ezberleyen sahâbî sayısı tabiatıyla az olmuştur. Bunların kaç kişî oldukları hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.²

Ancak en azından namaz kılablecek kadar Kur'an'dan bazı âyetleri yahut bazı sûreleri her sahâbînin ezbere bildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bazıları diğerlerine göre şüphesiz daha çok sûre yahut âyet ezbere bilmekteydi. Özellikle aralarında "kurrâ" denilen kişilerin varlığı bunu açıkça göstermektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ise Kur'an ezberini tamamlayan sahâbîler başta olmak üzere İslâm tarihi boyunca hâfızların sayısı artmaya başlamış ve günümüze dek böyle devam etmiştir.³

Yaşadığımız çağda da durum aynıdır. Hatta günümüzün iletişim ve ulaşım imkânlarından istifade edilerek hâfızlık eğitiminde farklı metodlar⁴ ortaya konulmuş, böylece dünya üzerindeki Kur'an hâfızlarının sayısı daha da artmıştır. Ülkemiz de şüphesiz buna dahildir. Hâfızlığın bu kadar ilgi odağı olmasının sebeplerinin başında elbette ki Kur'an'ın son ve en büyük semâvî kitap olması gelmektedir. Ancak bunun yanı sıra başka nedenlerin varlığı da söz konusudur.

Bu konudaki manevî sâiklerden biri de hâfızlığın faziletine dâir Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen birtakım hadislerdir.⁵ Bu tür rivayetler, hadis kitaplarının daha çok "Fezâilü'l-Kur'an" başlıkları altında yahut bu ve benzeri isimlerle müstakil olarak yazılmış birtakım kitaplarda yer almaktadır.⁶

Günümüzde icazet merasimleri başta olmak üzere çeşitli platformlarda insanları Kur'an'ı ezberlemeye teşvik etmek gayesiyle bu tür rivayetler sıkça

1 el-İsrâ 17/106; el-Furkân 25/32.

2 bk. Ökkeş Dağ, *Hz. Peygamber Zamanında Kur'an'ın Ezberlenmesi ve Hafız Sahâbiler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 50-76.

3 Hafızlığın tarihî serüvenine genel bir bakış için bk. Hatice Şahin, "Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hafızlık Tedrisatı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011), 199-220.

4 Bu yöntemler için bk. Ömer Özbek, "Dünyada Hafızlık Yöntem Örnekleri", *Bilimname*, 29/2 (2015), 183-209.

5 Bu tür rivayetlerle ilgili genel birtakım değerlendirmeler için bk. Mesut Çakır – Yavuz Horoz, "Hafızlığı Teşvik Eden Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 118-140.

6 Bu tür eserlerden bazıları şunlardır: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî, *Fedâilü'l-Kur'an*, thk. Mervân el-Atıyye vd. (Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1415/1995), 41-106; Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Düreyş el-Becelî er-Râzî, *Fedâilü'l-Kur'an*, thk. Gazve Büdeyr (Dimaşk: Dâru'l-Fikir, 1408/1987), 39-40, 55-65, 76-78; Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan b. el-Müstefâd el-Firyâbî, *Fedâilü'l-Kur'an*, thk. Yusuf Osman Fadlullâh Cibrîl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 109-136; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-Nesâî, *Fedâilü'l-Kur'an*, thk. Fârûk Hammâde (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1413/1992), 102, 107. Ayrıca bk. Abdullah Aydemir, "Fezâilü'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/532-534.

kullanılmaktadır. Ancak bunlardan bir kısmı sahih yahut “Fezâilü'l-a'mâl/Amellerin Faziletleri” konusunda itibar edilecek düzeyde zayıf olmakla beraber diğer bir kısmı uydurma yahut itibar edilemeyecek seviyede aşırı zayıf rivayetlerden oluşmaktadır.

Bu tür rivayetleri tespit etmek, kanaatimizce her zaman büyük bir önemi haiz meselelerdendir. Bu amaçtan hareketle araştırmada hâfızların faziletleri hakkında ve Kur'an'ın unutulmasının vebaline dair hadis olarak sunulan bazı sözlerin sıhhat durumu iki başlık altında incelenecektir.

1. Kur'an'da Şefaât ve Hâfızların Şefaati Meselesi

Şefaât kelimesi شَفَعَ - يَشْفَعُ fiilinin masdarı olup kısaca aracılık etmek, başkası için istekte bulunmak anlamlarına gelir.⁷ Kur'an'da bu sözcük on bir defa geçmektedir. Bunlardan beş yerde elif lamsız ve izafesiz nekire isim olarak, beş yerde elif lam takısıyla marife isim olarak, birinde de muzâf isim olarak kullanılmıştır. Ayrıca on üç yerde isim türdeşleri zikredilmektedir. Bunlardan iki yerde ism-i fâil, beş yerde sıfat-ı müşebbehe, beş yerde sıfat-ı müşebbehenin çoğulu olarak شفعاء şeklinde, bir yerde de tek'in zıttı olan çift anlamında الشفع şeklinde câmid isim olarak kullanılmıştır. Yedi yerde ise muzari formatında fiil türevleri yer almaktadır.⁸

Şefaati konu edinen âyetlerden⁹ genel olarak âhiretteki şefaatta ilgili şu sonuçları çıkarmak mümkündür: 1. Şefaât ancak Allah'ın (c.c.) izin vermesi ve rızasıyla gerçekleşecektir. 2. Bazı insanlar (müşrikler, kâfirler ve münâfiklar) için herhangi bir şefaâtçinin şefaât etmesi söz konusu değildir. 3. Sadece Allah'ın (c.c.) razı olduğu kişiler için şefaâtçiler şefaât edebilecektir. 4. Yalnızca Allah'ın (c.c.) şefaât etmesine izin verdiği ve konuşmasına razı olduğu kişiler şefaât edebilecektir. Bunların kim olacağı hakkında ise Kur'an'da sadece melekler açıkça zikredilmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şefaât edeceği teraccî sîgasıyla ifade edilmiş,¹⁰ diğer şefaâtçilere ise genel olarak işaret edilmiştir.

7 Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahâni, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvidi (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1412), 458; Ebü'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr er-Ruvefî'î el-İfrîki, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 8/184; Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Hüseynî Mürtezâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Beyrut: Dâru'l-Hidâye, ts.), 21/282.

8 bk. el-Bakara 2/48; el-Bakara 2/123; el-Bakara 2/254; el-Bakara 2/255; en-Nisâ 4/85; el-Enâm 6/51; el-Enâm 6/70; el-Enâm 6/94; el-A'râf 7/53; Yunus 10/3; Yunus 10/18; Meryem 19/87; Tâhâ 20/109; el-Enbiyâ 21/28; eş-Şuarâ 26/100; er-Rûm 30/13; es-Secde 32/4; es-Sebe' 34/23; Yâsîn 36/23; ez-Zümer 39/43; ez-Zümer 39/44; el-Gâfir 40/18; ez-Zuhruf 43/86; en-Necm 53/26; el-Müddessir 74/48; el-Fecr 89/3.

9 Kur'an'da şefaât başta olmak üzere şefaatta ilgili birtakım güncel çalışmalar da bulunmaktadır. Örnek olarak bazıları şunlardır: Hüseyin çelik, “Kur'an'da Şefaât”, *Tokat İlmîyat Dergisi*, 3/ 1, (Ocak 2015) 283-313; Mehmet Yılmaz, *Kur'an'da Şefaât Kavramı ve Yaygın Şefaât Anlayışıyla Karşılaştırılması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006), 11-101.

10 bk. Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 17/527; Ebü Muhammed Abdülhak b. Şâlib b. Abdîrahmân İbn Atıyye el-Endelüsî el-Muhâribî, *el-Muharraru'l-veciz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-aziz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 3/478.

Onların dışında şefaataçı olacakların kimler olabileceğine ise Kur'an'da değil birtakım hadislerde yer verilmiştir. Bu çalışmamızda hâfızların mezkûr gruplara dâhil olup olmadıkları, ardından da şefaati edebilecekleri insan sayısı ile ilgili muteber rivayetlerin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1. Bazı Kesimlerin Şefaati Konusu

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen bazı hadislerden Kur'an hâfızlarından önce bizzat Kur'an'ın¹¹ kendisinin şefaataçı olacağı anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Ümâme el-Bâhilî'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Kur'an'ı okuyun. Zira o kuşkusuz kıyamet günü ashâbına şefaataçı olarak gelecektir."*¹²

Abdurrezzâk'ın bir senedle Abdullah b. Mes'ûd'un sözü olarak mevkûf; münkatî' olan diğer bir senedle ise merfû olarak kaydettiği bir rivayette de şöyle denilmektedir: *"Şüphesi Kur'an hem şefaati kabul edilecek olan bir şefaataçı hem de tasdik edilecek olan mücadeleci bir hasımdır..."*¹³

Kur'an'ın nasıl şefaati edeceğinin mahiyeti tam olarak bilinmemekle beraber bu konuda âlimler birtakım yorumlar yapmışlardır. Örneğin Münâvî (ö. 1031/1622) gibi bazı şârihlerin te'viline göre Allah (c.c.), mizânda tartılabilmesi için kulların amellerine bir sûret ve ağırlık verecektir. Kur'an da insanların görebileceği bir sûretle temessül ederek şefaataçı olarak mahşere gelecektir. Zira Allah (c.c.) her şeye kâdirdir.¹⁴ Bazılarına göre de Kur'an'ın kendisi değil onu okumanın sevabı âhirette nefsiyle kâim bir şekilde gelip şefaataçı olacaktır.¹⁵

Bazı şârihlere göre ise şefaati fiilinin Kur'an'a isnâdı, bir şeyi sebebine isnâd etme kâbilinden bir tür mecazdır. Asıl şefaati edecek olan melekler yahut Allah'ın (c.c.) şefaati etmesini dilediği başka kimselerdir. Kur'an sadece onların şefaataçı olmasına sebep olacaktır.¹⁶ Kimilerine göre de şefaataçiler, kişiler ve ameller olarak iki kısımdır. Kur'an'ın şefaati amellerin şefaatine dahildir. Buna göre Kur'an'ın

11 Kur'an'ın dışında Allah'ın (c.c.) indirdiği diğer kitaplar olan Tevrat, İncil ve Zebûr'un yahut suhufun şefaati edip etmeyeceğiyle ilgili herhangi bir rivayete rastlanmamıştır.

12 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), Salâtü'l-Müsâfirin ve Kasruhâ", 252; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. İvazillâh b. Muhammed -Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 1/150; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 5/249.

13 Her iki rivayet için bk. Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 3/372.

14 bk. Zeynüddin Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârifin b. Ali b. Zeynilâbidin el-Haddâdî, el-Münâvî el-Kâhirî, *et-Teysir bi şerhi'l-Câmi'i's-sâğir* (Riyâd: Mektebetü'l-İlmâm eş-Şâfi'î, 1408/1998), 1/193; Ebû'l-Hasan Ebeydullah b. Muhammed b. Abdisselâm er-Rahmânî el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesâbih* (Vârânesi: İdâratü'l-Buhûsü'l-İlmiyyeti ve'd-Da'veti ve'l-İftâ, 1404/1984), 7/188.

15 bk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin, *Şerhu Riyâzi's-sâlihîn* (Riyad: Dâru'l-Vatan l'n-Neşr, 1426), 4/637.

16 bk. Muhammed el-Emin b. Abdillâh el-Ûramî el-Alevî el-Herârî eş-Şâfi'î, *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravzu'l-behhâc fi şerhi Sahihu Müslim b. el-Haccâc* (Mekke: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 10/152.

kendisi değil okunması şefaate edecektir.¹⁷ Doğrusunu Allah (c.c.) bilir. Ancak sonuçta Kur'an'ın bir şekilde şefaateçi olacağı yahut şefaate sebep olacağı bahsi geçen rivayetlerden anlaşılmalıdır.

Allah'ın (c.c.) kelamı olan Kur'an'ın dışında mahşer günü insanlar içerisinde ilk ve en büyük şefaateçinin Hz. Peygamber (s.a.v.) olacağına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Bunların en meşhurlarından biri, Kur'an'da "Makâm-ı mahmûd" diye ifade edilen¹⁸ ve âlimler tarafından "Şefâ'at-i uzmâ" olarak kavramsallaştırılan¹⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) en kapsamlı şefaatiyle ilgili Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok muhaddisin kaydettiği rivayettir.²⁰

Araştırmalar sonucunda görüldüğü kadarıyla şefaate ile ilgili rivayetler daha çok Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şefaatiyle ilgilidir. Nitekim şefaatin ispatıyla alakalı yazılan müstakil eserlerde daha çok bu rivayetler yer almaktadır.²¹ Hatta Zehebî (ö. 748/1348) gibi bazı âlimler ilgili rivayetlerin çokluğundan yola çıkarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şefaatinin yedi kısma ayırmışlardır.²²

Bazı rivayetlerden ise Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte diğer peygamberlerin, meleklerin ve şehitlerin de şefaate edecekleri anlaşılmalıdır. Nitekim Ebû Bekre'den rivayet edilen konuyla ilgili hadislerden birinde Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar sıratın üzerine taşınırlar ve her iki yanından keleklerin art arda ateşe düştükleri gibi cehennem ateşine düşmeye başlarlar. Önce Allah (c.c.), rahmetiyle dilediğini kurtarır. Sonra da meleklerle, peygamberlere ve şehitlere şefaate etmeleri için izin verilir. Onlar da şefaate ederler..."*²³

17 bk. Ebû Zerr Abdülkâdir b. Mustafa b. Abdirezzâk el-Muhammedî, *eş-Şefâ'atü fi'l-hadisî'n-nebevî* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 138.

18 el-İsrâ 17/79.

19 bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî, *İsbâtü's-şefâ'a*, thk. İbrâhim Bâcî Abdülmecîd (Nşr: Advâü's-Selef, 1420/200), 21.

20 Uzunca bir rivayet olduğu için çalışmada hadis metnine yer verilmemiştir. Tam metin için bk. Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5; Müslim, "İmân", 322; Tirmizî, "Kiyamet", 10.

21 Örnek olarak bk. Zehebî, *İsbâtü's-şefâ'a*, 20-66; Ebû Abdirrahmân Mukbil b. Hâdi b. Mukbil b. Kâide el-Hemedânî el-Vâdi'î, *eş-Şefâ'a* (San'a: Dâru'l-Âsâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999), 25-195; Ebû Zerr el-Muhammedî, *eş-Şefâ'atü fi'l-hadisî'n-nebevî*, 61-104.

22 Zehebî, *İsbâtü's-şefâ'a*, 23.

23 Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe el-Absî, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 7/59; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20440; Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hallâd b. Ubeydillâh el-Bezâr el-Ateki, *el-Müsned: el-Bahrü'z-zehâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ülüm ve'l-Hikem, 1988-2009), 9/122. Heysemî (ö. 807/1405) hadisi rivayet eden ricâlin sahîhin ricâli olduğunu söylemiştir. (bk. Ebû'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleymân el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, thk. Husâmüddîn el-Kudüsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudüsî, 1414/1994), 10/359.) Ebû'l-Abbâs el-Bûsîri de hadisin râvilerinin sika olduğunu ifade etmiştir. (bk. Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmail b. Selim b. Kaymaz b. Osman el-Bûsîri el-Kinânî, *İthâfü'l-hirati'l-mehera bi zevâidi'l-mesânidi'l-aşere*, thk. Ebû Temim Yâsir b. İbrâhim (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 8/166.

Zikredilen şefaâtçilerin dışında âlimlerin de şefaât edecek gruptan biri olduğuna dair İbn Mâce'nin (ö. 273/887)²⁴ Saîd b. Mervân > Ahmed b. Yunus > Anbese b. Abdurrahmân > Allâk b. Ebû Süleym > Ebân b. Osman > Osman b. Affân kanalıyla rivayet ettiği ve özellikle günümüz vâizlerinin de çokça dile getirdiği²⁵ şöyle bir rivayet bulunmaktadır: "*Kıyâmet günü şu üç kesim şefaât edecekler: Peygamberler, sonra âlimler, sonra da şehitler.*"²⁶

Ancak zikredilen seneddeki Anbese b. Abdurrahman ve Allâk b. Ebû Süleym ta'dîl açısından problemlili râvilerdendirler. Nitekim Bûsîrî (ö. 840/1436), Allâk b. Ebû Süleym zayıf olduğu için mezkûr rivayetin isnâdının da zayıf olduğunu dile getirmiştir.²⁷ Münâvî mezkûr rivayetle ilgili çelişkili bir şekilde bir yerde isnâdının hasen olduğunu²⁸ diğer bir yerde ise Süyûtî'nin (ö. 911/1505) hasen olduğunu söylemesine itiraz ederek senedinde metrûk bir râvi olan²⁹ Anbese b. Abdurrahman'ın bulunmasından hareketle zayıf olduğunu ifade etmiştir.³⁰ İrâkî de (ö. 806/1404) zayıf olduğu görüşündedir.³¹ Elbânî ise önce Ebû Hâtîm'in (ö. 277/890), Anbese hakkında "Hadis uydururdu." sözünü nakledip rivayetin mevzû olduğunu söylemiş, ardından İrâkî'yi tesâhül ile, Süyûtî'yi ondan daha kötü olmakla, Münâvî'yi de çelişkili ve mütesâhil tutumuyla eleştirmiştir.³²

Zehebî mezkûr râviyle ilgili Buharî'nin (ö. 256/870), "Onu terk ettiler.;" Ebû Zûr'a (ö. 281/890) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) "Zayıf"; İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) "Onunla ihticâc edilmez.;" Yahyâ b. Ma'in'in de (ö. 233/848) "Hiçbir şey değil." dediğini nakletmiş, kendisi de onunla ilgili "Onda teşeyyü' vardır." değerlendirmesini yapmıştır.³³ İbn Hibbân da Allâk b. Ebû Süleym hakkında şunları söylemiştir: "Enes ve Ebân b. Osman'dan Sebt olanların hadisine benzemeyen şeyler rivayet eden

24 Ayrıca Beykâkî, Âcurrî ve Kurtubî gibi başka âlimler de bu rivayeti nakletmiştir. Ancak onların senedlerinde de cerh edilen mezkûr iki râvi bulunmaktadır. bk. Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Âcurrî, el-Bağdâdî, *eş-Şerî'a*, thk. Abdillâh b. Ömer b. Süleyman ed-Dümeycî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 3/1246; Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsim en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fâzlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri (Riyad: Dâru lbnî'l-Cevzi, 1414/1994), 1/159.

25 Örnek olarak bk. <https://www.youtube.com/watch?v=zdaMul-ckIQ>, Erişim Tarihi: 06. 04. 2020.

26 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Züh'd", 37.

27 bk. Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmail b. Selîm b. Kaymaz b. Osman el-Bûsîrî el-Kinânî, *Misbâhu'z-zücâce fî zevâidi İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Müntekâ el-Küšnâvî (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403), 4/260.

28 Münâvî, *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, 2/508.

29 Anbese'nin metrûk ve hadisi münker bir râvi olduğuna dair bk. Ebû Ahmed İbn Adıyy el-Cürçânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 6/461.

30 Zeynüddin Muhammed Abdurraûf b. Tâcîlârifin b. Ali b. Zeynilâbidin el-Haddâdî, el-Münâvî el-Kâhîrî, *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübârâ, 1356), 6/462.

31 Ebû'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *Tahrîcü ehâdisi İhyâi ulûmiddin* (Riyad: Dâru'l-Âsime li'n-Neşr, 1408/1987), 1/38.

32 Ebû Abdurrahmân Muhammed Nâsirüddin b. el-Hâc Nuh b. Necâti b. Âdem el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevzû'a* (Riyad: Dâru'l-Ma'ârif, 1412/1992), 4/445.

33 Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-âlam*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1413/1993), 11/286.

bir şeyhtir. Rivayeti az olmakla beraber teferrüd ettiğinde onunla ihticâc caiz değildir.”³⁴

Bezzâr da (ö. 292/905) aynı senedle mezkûr hadisi rivayet etmiş ve Anbese'yle ilgili “Hadisi leyyindir.” değerlendirmesini yapmıştır. Ayrıca onun naklettiği metin şu şekildedir: “*Kıyamet günü ilk şefaât edecek olan peygamberlerdir. Sonra şehitler, sonra da müezzinler şefaât ederler.*”³⁵ Görüldüğü gibi bu formatta âlimlerin yerine müezzinler üçüncü derecede zikredilmiştir.

Sonuç olarak mezkûr rivayetin ya uydurma ya da en azından itibar edilemeyecek düzeyde aşırı zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla peygamberler, melekler ve şehitlerin dışında spesifik olarak âlimlerin de şefaât edecek gruplardan biri olduğuna dair araştırmalar sonucunda muteber bir rivayete rastlanılmamıştır. Araştırmanın asıl konusu olan Kur’an hâfızlarının şefaât edecek grublardan biri olup olmadığı ve kaç kişiye şefaât etme haklarının olduğuna dair rivayetler ise aşağıda ele alınıp incelenecektir.

1.2. Hâfızların Şefaât Hakkı

İcâzet merasimleri başta olmak üzere çeşitli platformlarda bazı kesimlerce Kur’an hâfızlarının³⁶ mahşer günü şefaât edecek gruplardan biri olduğu ve yakınlarından yetmiş kişiye şefaât edecekleri ifade edilmektedir.³⁷ Ancak araştırmalarımız sonucunda kaynaklarda mezkûr bilgiye dayanak olabilecek herhangi bir rivayete rastlanılmamıştır. Sadece belli şartları taşıyan Kur’an hâfızlarının yakınlarından on kişiye şefaât edeceklerine dair bir rivayet tespit edilmiştir. Binâenaleyh aşağıda bu rivayetin sıhhat durumu ele alınıp incelenecektir.

Ayrıca bazı rivayetlere göre yetmiş kişiye şefaât etme hakkı Kur’an hâfızları için değil şehitler için söz konusudur. Nitekim Ebü'd-Derdâ'dan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Şehit, ev halkından yetmiş kişi hakkında şefaâtçi kılınır.*”³⁸ Birtakım vasıfları haiz olan hâfızların ev halkından on kişiye şefaât edeceklerine dair rivayet ise üç sahâbi kanalıyla rivayet dilmıştır.

34 Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed et-Temimi el-Büstî ed-dârimî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkin*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyd (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396), 2/174.

35 Bezzâr, *el-Müsned: el-Bahru'z-zehhâr*, 2/27.

36 Hâfız kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Nebi Bozkurt, “Hâfız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/74-78.

37 Örnek olarak bk. <https://www.youtube.com/watch?v=TsPSLYWgp5w>, Erişim Tarihi: 01.02.2020; <https://forum.memurlar.net/konu/690542/>, Erişim Tarihi: 08.02.2020.

38 Ebü Dâvûd Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Cihâd”, 26; Bezzâr, *el-Müsned*, 10/25; Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân ed-Dârimî el-Büstî, *Sahih*, thk. Şu-ayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 10/517; Ebü Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 9/277. Elbânî rivayetin sahîh olduğunu dile getirmiştir. bk. Ebü Abdîrrahmân Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahihu Ebî Dâvûd* (Beyrut: Müessesetü Girâs lî'n-Neşr ve't-Tevzî', 1423/2002), 7/281.

Bunlar Ali b. Ebû Tâlib, Câbir b. Abdullah ve Âişe'dir. Aşağıda bu rivayetler metin ve sened açısından incelenip değerlendirilecektir.

1.2.1. İlgili Rivayetin Metin Değerlendirmesi

Ali b. Ebû Tâlib rivayetini aradaki bazı lafız farklılıklarıyla beraber Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce, Âcurrî (ö. 360/970), Taberânî (ö. 360/971), İbn Şâhîn (öl. 385/996), Beyhakî (ö. 458/1066) ve İbn Asâkir (ö. 600/1203) olmak üzere toplam sekiz kişi nakletmektedir. Öncelikle Tirmizî'nin lafzı dikkate alınacak olursa rivayetin metni şu şekildedir:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَاسْتَنْظَرَهُ، فَأَحَلَّ حَالَهُ، وَحَرَّمَ حَرَامَهُ أَدْخَلَهُ اللَّهُ بِهِ الْجَنَّةَ وَسَمِعَهُ فِي عَشْرَةِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ كُلُّهُمْ قَدْ وَجِبَتْ لَهُ النَّارُ

*"Her kim Kur'an'ı okur, ezberler, helalini helal; haramını da haram sayarsa Allah (c.c.) onu Kur'an sebebiyle cennete koyar. Ev halkından da tamamına ateşin vacip olduğu on kişi hakkında onu³⁹ şefaâtçi kılar."*⁴⁰

Diğerlerinin lafızlarına bakıldığında Ahmed b. Hanbel'in kaydettiği metinde son kısmı aynı olmakla beraber baş tarafı şu şekildedir: مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ فَاسْتَنْظَرَهُ وَحَفِظَهُ *"Her kim Kur'an'ı öğrenir, ezberler ve korursa..."*⁴¹ Anlaşıldığı üzere bu metinde حفظ fiili bazı şârihlerin de belirttiği üzere⁴² "ezberlemek" anlamında değil helalini helal; haramını da haram sayıp içeriğiyle amel ederek "korumak" ya da ezberledikten sonra unutmamakla onu korumak anlamındadır. Zira "ezberlemek" anlamında استظهر fiili zaten daha önce zikredilmiştir.

Beyhakî'nin lafzı, Tirmizî'nin lafzıyla hemen hemen aynıdır. Sadece şart cümlesinde küçük bir fark söz konusudur. Şöyle denilmektedir: مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَحَفِظَهُ *"Her kim Kur'an'ı okur, hıfz eder, ezberler ve helalini helal; haramını da haram sayarsa.."*⁴³ Buradaki حفظ fiili muhtemelen استظهر ile eş anlamlıdır. Anlamı pekiştirmek için gelmiştir. Zira diğer anlamıyla korumak zaten حَفِظَهُ şeklinde hadiste ifade edilmektedir. Ayrıca İbn Asâkir'in lafzı büyük oranda Beyhakî'ninki gibidir. Sadece şart cümlesinde önce استظهر fiili, sonra حفظ fiili zikredilmiş, ceza cümlesinde de sülâsî olan وَجِبَتْ fiilinin yerine mezîd olan استوجب fiili zikredilmiştir.⁴⁴

İbn Mâce'nin lafzında ceza cümlesi yine aynı olmakla beraber şart cümlesi daha kısa olarak şöyledir: مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَحَفِظَهُ *"Her kim Kur'an'ı okur ve hıfz ederse..."*⁴⁵

39 Buradaki zamiri kişiye değil de Kur'an'a ırcâ ettirmek her ne kadar mümkün ise de ilk akla gelen cümlelerin asıl öznesi ve menâti olan kişiye râci olduğuudur.

40 Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Fedâilü'l-Kur'an", 13.

41 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/420.

42 Mübârekfûri, *Mir'âtü'l-mefâtiḥ*, 7/218.

43 Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmîd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 3/341.

44 Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillah İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 11/93.

45 İbn Mâce, "Mukaddime", 16.

Buradaki *حفظ* fiili ezberlemek anlamında olabileceği gibi helalini helal; haramını da haram sayıp içeriğiyle amel ederek “korumak” anlamında da olabilir. İkinci ihtimale göre Kur’an’ı ezberleyenler değil onu hayata tatbik ederek koruyanlar kastedilmiştir.

Taberânî’nin kaydettiği lafzın şart cümlesi özellikle Ahmed b. Hanbel’inki gibi olup⁴⁶ diğerleriyle benzeşse de asıl farklılık ceza cümlesinde bulunmaktadır. Nitekim oradaki ifade şöyledir: *.....أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ، وَشَفَعَهُ فِي عِدَّةٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ كُلِّهِمْ قَدْ وَجِبَتْ لَهُ النَّارُ*” Allah (c.c.) onu cennete girdirir ve ev halkından kendileri için ateş vacip olan bir gruba onu şefaataçtı kılar.”⁴⁷ Görüldüğü gibi bu formatta hâfızların şefaataç edeceği kişiler belli bir sayıyla sınırlandırılmamıştır. Zira عشرة kelimesi yerine عدة denilmiştir. Bu da belli bir sayıda kişi anlamındadır. Ancak sayı net değildir. Dolayısıyla buna göre her hâfızın şefaataçtı kılınacağı kişi sayısı farklılık arz edebilir. On kişi, daha az kişi yahut daha fazla kişi olabilir. Âcurrî ve İbn Şâhîn’in lafızlarında ise şart cümlesi Taberânî’ninki gibi; ceza cümlesi de diğerlerinin gibidir.⁴⁸

Câbir b. Abdullah rivayetine gelince tespit edilebildiği kadarıyla sadece Taberânî bunu nakletmektedir. Hadisin metni şu şekildedir:

لِحَامِلِ الْقُرْآنِ إِذَا أَخْلَى خَلَاكَهُ، وَحَرَّمَ حَرَامَهُ أَنْ يَشْفَعَ فِي عَشْرَةٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ كُلِّهِمْ قَدْ وَجِبَتْ لَهُ النَّارُ

“Helalini helal; haramını da haram saydığı zaman Kur’an’ı yüklenen kişi için ev halkından kendilerine ateşin vacip olduğu on kişi hakkında şefaataç etme hakkı vardır.”⁴⁹ Görüldüğü gibi bu metnin diğerlerinden lafızca farkı haber cümlesi olması ve *Hâmülül-Kur’an* ifadesini içermesidir. Mana açısından ise aynı şeyi anlatmaktadır.

Hz. Âişe rivayetini ise araştırmalara göre Hatîb el-Bağdâdî ve Sehâvî olmak üzere iki kişi nakletmiştir. Öncelikle Hatîb’in rivayeti İbn Mâce’nin lafzına benzer olup şu şekildedir:

مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَحَفِظَهُ أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ، وَشَفَعَهُ فِي عَشْرَةٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ كُلِّ قَدْ أَوْجِبُوا النَّارَ

“Her kim Kur’an’ı öğrenir ve korursa/ezberlerse Allah (c.c.) onu cennete girdirir ve hepsi ateşi kendilerine vacip kılmış olan ev halkından on kişi hakkında onu şefaataçtı kılar.”⁵⁰

Sehâvî’nin kaydettiği metin ise Tirmizî’ninkine benzer bir şekilde şöyledir:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ، فَاسْتَظَهَرَهُ، فَأَخْلَى خَلَاكَهُ، وَحَرَّمَ حَرَامَهُ أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ، وَشَفَعَهُ فِي عَشْرَةٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ كُلِّهِمْ قَدْ وَجِبَتْ لَهُمُ النَّارُ

46 Sadece filinin yerinde قرأ fiili kullanılmıştır.

47 Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, 5/217.

48 Âcurrî, *eş-Şerî’a*, 3/1246; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Ahmed İbn Şâhîn el-Bağdâdî, *et-Terğîb fi fezâilil-’amâl ve sevâbü zâlik*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1424/2004), 66.

49 Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, 5/260.

50 Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Züyülüh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1417), 4/301; 5/195; 11/394.

"Her kim Kur'an'ı okur, ezberler, helalini helal; haramını da haram sayarsa ezberlese Allah (c.c.) onu cennete girdirir ve hepsi ateşin vacip olduğu ev halkından on kişi hakkında onu şefaâtçi kılar."⁵¹

Sonuç olarak rivayetlerin tümü ele alındığı zaman bahsi geçen on bir rivayete göre şu dört vasfı haiz olan kişinin ev halkından on kişiye yahut belli sayıda bir gruba mahşer günü şefaât edebileceği anlaşılmaktadır:

- a. Kur'an'ı öğrenmesi
- b. Kur'an'ı okuması/okumaya devam etmesi
- c. Kur'an'ı unutmayıp koruması/yaşayarak hükümlerini muhafaza etmesi
- d. Kur'an'ın helalini helal, haramını da haram sayması/Kur'an'ı yaşaması

Dolayısıyla bu vasıfların tamamına sahip olmadığı halde sadece Kur'an'ı ezberlediği için dünyada hâfızlık unvanına sahip olan kişinin, başkasına şefaât etmesi bir tarafa, okuyup ezberlediği Kur'an'ı yaşamadığı için Allah'a (c.c.) nasıl hesap vereceği ve kendini ateşten ne şekilde kurtarabileceği üzerinde ciddi olarak düşünüp muhasebe yapması gerekmektedir. Ayrıca çeşitli platformlarda konuyla ilgili farklı rivayetler kullanılıp insanlar hâfızlığa teşvik edilirken kanaatimizce bu konu; "Hâfızlar şu faziletlere sahiptir." gibi cümlelerle değil, "Şu vasıfları haiz olan hâfızlar şöyle faziletlere sahiptir." gibi söylemlerle işlenmelidir. Aksi halde mezkûr vasıflara sahip olsun ya da olmasın her hâfızın bu tür faziletlere nail olabileceği gibi yanlış bir algı toplumda oluşmaktadır.

1.2.2. İlgili Rivayetlerin Sened Yönünden İncelenmesi

Zikredilen rivayetlerden birinci grubu oluşturan Ali b. Ebû Tâlib rivayetlerinin senedlerinde yer alan râvilerden güvenilirliği konusunda problem olan iki râvi bulunmaktadır.⁵² Bunlardan ilki meşhur kıraat âlimi Âsım'ın (ö. 127/745) iki râvisinden biri olan Ebû Ömer Hafs b. Süleyman olup diğeri de şeyhi Kesîr b. Zâzân'dır. Sadece Taberânî'nin kaydettiği Câbir b. Abdullah rivayetinin senedindeki râvilerden de sika oluşlarında ihtilaf bulunan yine iki kişi vardır. Bunlar Selm b. Sâlim ile şeyhi Ca'fer b. el-Hâristir.⁵³ Öncelikle sırasıyla bu râviler hakkında hadis münekkithlerinin değerlendirmeleri aktarılacaktır. Ardından bunlar arasında bir tercih ve kanaat ortaya konulmaya çalışılacaktır.

51 Ebû'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed b. Abdissamed el-Hemedâni el-Mısri eş-Şâfiî es-Sehâvi, *Cemâlü'l-Kurrâ ve kemâlü'l-Ikrâ*, thk. Mervân el-Atıyye – Muhsin Harâbe (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1418/1997), 181.

52 Diğer râvilerin kimliği ve sika olduğu hakkında detaylı bilgi için bk. Mesut Çakır, *Fezâilü'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 68-79.

53 Diğer râvilerin kimliği ve sika olduğu hakkında detaylı bilgi için bk. Çakır, *Fezâilü'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi*, 79-82.

1.2.2.1. Ali b. Ebû Tâlib Rivayetinin Sened Tenkidi

Zikredilen rivayetlerin birinci grubunu oluşturan Ali b. Ebû Tâlib rivayetlerinin senedlerinde problemler iki râvi bulunmaktadır.⁵⁴ Bunlardan ilki Ebû Ömer Hafs b. Süleyman olup diğeri de şeyhi Kesir b. Zâzân'dır.

Öncelikle Ebû Ömer Hafs b. Süleyman'a bakılacak olursa Zehebî'nin naklettiğine göre o Şeyhu'l-kurrâ Ebû Ömer Hafs b. Süleyman el-Esedî el-Gâdirî el-Küfî'dir. Ona Hafs b. Ebû Dâvûd da denilir. Kıraatta huccet olmakla beraber hadiste vâhîdir/zayıftır. Annesinin eşi Âsım b. Ebû'n-Necûd'dan kıraat eğitimini almıştır. Alkama b. Mersed, Sâbit el-Bünânî, İbn İshak, Kesir b. Zâzân, Muhârib b. Disâr, İsmail es-Süddî, Leys b. Ebû Süleym ve bir gruptan rivayette bulunmuştur. Onunla ilgili Buhârî, "Onu terk ettiler."; ⁵⁵ Yahyâ b. Maîn, "Bir şey değil."; Sâlih Cezera (ö. 293/906), "Hadisi yazılmaz."; Zekeriyya es-Sâcî (ö. 307/920), "Kays b. Müslim ve bir gruptan batıl hadisler nakletmiştir."; İbn Adıyy (ö. 365/976), "Hadislerinin çoğunluğu mahfûz değildir."; Şu'be, "İnsanların kitaplarını ödünç alıp bir nüshasını çıkarırdı. Benden de bir kitap aldı. Ancak geri vermedi." demiştir.⁵⁶ Ahmed b. Hanbel onun hakkında bir seferinde, "Onda bir beis yoktur."; diğeri seferinde ise "Hadisi metrûktur." ifadesini kullanmıştır. Zehebî'ye göre onun hakkındaki bu olumsuz tenkitlerin sebebi hadiste gevşeklik göstermesidir.⁵⁷ Ayrıca Yahya b. Maîn onunla ilgili, "Sika değildir."; ⁵⁸ Buhârî ise "Onun hakkında sükût ettiler."⁵⁹ değerlendirmesinde bulunmuştur. Nesâî de onun için "Metrûkü'l-hadis/hadisi terkedilen" tabirini kullanmıştır.⁶⁰

Benzer şekilde İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) naklettiğine göre onun hakkında Ebû Zür'a, "Hadisi zayıftır." demiş, babası Ebû Hâtim de "Hadisi yazılmaz. Hadisi zayıftır. Doğru söylemez. Hadisi metrûktur." gibi tenkidler de bulunmuştur. Ona kıraattaki durumunu sorduğunda da "Ebû Bekir b. Ayyâş ondan daha sebtir/ sağlamdır." ifadesini kullanmıştır.⁶¹ İbn Adıyy ise Yahya b. Maîn'in onun hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Kıraat sahibi olan Ebû Ömer el-Bezzâz (hadiste) sika

54 Diğeri râvilerin kimliği ve sika olduğu hakkında detaylı bilgi için bk. Çakır, *Fezâilü'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi*, 68-79.

55 Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* (Haydarabâd: Dâiratü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, ts.), 2/363.

56 Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Buhârî, *ed-Duafâü's-sağîr*, thk. Ebi Abdillâh Ahmed b. İbrâhim b. Ebi'l-Ayneyn (b.y: Mektebetü İbn Abbâs, 1426/2005), 45.

57 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdusselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993), 11/86.

58 Ebû Zekeriyya Yahya b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bestâm b. Abdurrahmân el-Mürri el-Bağdâdî, *Târihu İbn Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyfî (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.), 97.

59 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Buhârî, *et-Târihu'l-evsat*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid (Halep: Dâru'l-Va'y, 1397/1977), 2/256.

60 İbn Adıyy, *el-Kâmil fi du'afâ'ir-ricâl*, 3/269.

61 Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir İbn Ebi Hâtim et-Temimî el-Hanzalî er-Râzî, *el-Cerh ve't-tâdil* (Haydarabâd: Dâiratü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, 1371/1952), 3/173.

değildir. Ancak Ebû Bekir b. Ayyâş'tan kıraat açısından daha sahihtir. Fakat Ebû Bekir ondan daha sikadır."⁶²

İbn Hibbân da bir eserinde onun sadece zayıf olduğunu dile getirmiş,⁶³ başka bir eserinde ise bunun sebeplerini şöyle açıklamıştır: "İsnâdlarda değişiklik yapıyordu. Sahâbî râvisi bulunmayan rivayetlerin senedine sahâbî râvisi koyuyordu. İnsanların kitaplarını alıp nüshasını çıkarıyor ve onlardan işitmeksizin hadislerini rivayet ediyordu."⁶⁴

Keşir b. Zâzân'a gelince Yahya b. Maîn kendisine bu râvinin kim olduğu sorulduğunda "Onu tanımıyorum." diye cevap vermiştir.⁶⁵ Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a da onunla ilgili şunu söylemişlerdir: "Mechûl bir şeyhtir. İbn Humejd'in, Harun b. Muğîra > Anbese > Keşir b. Zâzân senediyle rivayeti hariç ondan hiç bir kimsenin rivayette bulunduğunu bilmiyoruz."⁶⁶ İbn Adıyy ise, "Ondan Hafs b. Süleyman ve başkaları rivayette bulunmuştur." demekle beraber⁶⁷ başka bir değerlendirme yapmamıştır. Sadece Yahya b. Maîn'in onu tanımadığını nakletmiştir.⁶⁸

Zehebî onun hakkında, "Hadisi sâbit olmaz,"⁶⁹ "Onun kimliğinde cehâlet vardır,"⁷⁰ "Onun münker hadisi vardır,"⁷¹ "Tâbiinden olup tanınmayan Küfeli bir kişidir."⁷² ifadelerini kullanmıştır. Son olarak İbn Hacer'in kaydettiğine göre Ezdî onunla ilgili, "Onda nazar vardır."; Hatîb de "O Süfyân'ın kendisinden rivayette bulunduğu Neha' kabilesinin müezzinidir." demiştir.⁷³ Hadis münekkitlerinin mezkûr değerlendirmelerinden her iki râvinin de zayıf olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla rivayetin bu senediyle zayıf olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

62 İbn Adıyy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, 3/268.

63 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed et-Temimî ed-Dârimî el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarabâd: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973),

64 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed et-Temimî ed-Dârimî el-Büstî, *el-Mecrûhin mine'l-muhaddisin ve'd-duafâ v'l-metrûkin*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Halep: Dâru'l-Va'y, 1397/1977), 1/255.

65 Yahya b. Maîn, *Târihu İbn Maîn*, 97.

66 Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temimî el-Hanzalî İbn Ebî Hâtim er-Râzi, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Haydarabâd: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1271/1952), 7/151.

67 İbn Adıyy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, 3/269.

68 İbn Adıyy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, 3/268.

69 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivayetün fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992), 2/143.

70 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 13/306.

71 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî 4 Cilt. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 3/403.

72 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Divânü'd-duafâ ve'l-metrûkin ve halkin mine'l-mechûlin ve sikâtin fihim lîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadise, 1387/1967), 329.

73 Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib* (Hindistan: Matba'atü Dâirati'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 8/412.

1.2.2.2. Câbir b. Abdullah Rivayetinin Sened Tenkidi

Sadece Taberânî'nin kaydettiği Câbir b. Abdullah rivayetinin senedindeki râvilerden de sika oluşlarında ihtilaf bulunan yine iki kişi vardır. Bunlar Selm b. Sâlim ile şeyhi Ca'fer b. el-Hâristir.⁷⁴

Öncelikle Selm b. Sâlim ele alınacak olursa İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) onu tezkîb ettiğini; Yahya b. Maîn'in onunla ilgili, "Hadisi bir şey değildir."⁷⁵ dediğini nakletmiştir.⁷⁶ İbnü'l-Kattân da (ö. 628/1231) zayıf⁷⁷, mürcîi/ircâ fikrini benimseyen, müttehem/yalancılıkla itham edilen ve metrûkû'l-hadis/hadisi terkedilen biri olduğunu söylemiştir.⁷⁸ Ayrıca Ebû Zür'a'nın onunla ilgili kendisine "Hadiste nasıl idi?" diye sorulunca, "Hadisi yazılmaz. Mürcîi idi ve (eliyle ağzına işaret ederek) doğru söylemezdi." diye cevap verdiğini; İbnü'l-Mübârek'in bir seferinde, "O Selm'in akreplerindedir."⁷⁹ diğer seferinde de, "Selm'in yılanlarına karşı dikkatli ol! Seni sokmasın!" diye tenkitte bulunduğunu nakletmiştir.⁸⁰ Yine Nesâî bu kişinin zayıf olduğunu;⁸¹ Cevzecânî de (ö. 256/872) sika olmadığını dile getirmiştir.⁸²

Bu tür tenkidlerin yanı sıra onunla ilgili İbn Adıyy "Onda bir beis olmadığını ve hadisinin tahammül edilebileceğini umarım." şeklinde olumlu bir değerlendirme yapmıştır.⁸³ Selm b. Sâlim münekkidlerin çoğunluğuna göre hadiste zayıf olmakla beraber Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiğine göre zühd ve takva sahibi olmakla bilinen ve emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i anî'l-münker konusunda hassas bir kişiliktir. Onun bu yönleri hakkında birçok kişi övgü dolu sözler sarf etmişlerdir. Ancak Ahmed b. Hanbel onunla ilgili şunu söylemiştir: "Selm salih bir kuldu. Ondan hiçbir şey yazmadım. Zira hadisi hıfz edemeyip hata yaptı."⁸⁴ Zehebî de bu râvi hakkında benzer nakiller yapmıştır.⁸⁵ Ayrıca İclî'nin (ö. 261/875) onun için "Onda bir beis yoktur." dediğini kaydetmiştir.⁸⁶ Görüldüğü gibi münekkidlerin bazıları onu tevsik etmekle beraber çoğunluğu cerh etmiştir.

74 Diğer râvilerin kimliği ve sika olduğu hakkında detaylı bilgi için bk. Çakır, *Fezâilü'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahrîr ve Değerlendirilmesi*, 79-82.

75 Ayrıca bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/344; İbn Adıyy, *el-Kâmil fi duafâi'ri-ricâl*, 4/348.

76 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *et-Tahkik fi ehâdisi'l-hilâf*, thk. Müs'id Abdülhamid (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 2/300.

77 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilmelik İbnü'l-Kattân el-Kettâmî el-Himyerî el-Fâsî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fi Kitâbi'l-Ahkâm*, thk. el-Hüseyn Ayet Saîd (Riyad: Dâru Taybe, 1418/1997), 2/228.

78 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, 3/172.

79 Ayrıca bk. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/273.

80 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, 3/210.

81 Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, 1/46.

82 Ebü'lshak İbrâhîm b. Yakûb b. İshak es-Sa'dî el-Cevzecânî, *Ahvâlür-ricâl*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevisî (Faysalabâd: Hadis Akademi, ts.), 352.

83 İbn Adıyy, *el-Kâmil fi duafâi'ri-ricâl*, 4/349.

84 Hatîb el-bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/141.

85 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/76; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/185.

86 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/63.

İkinci olarak Ebü'l-Eşheb Ca' fer b. el-Hâris en-Nehaî'ye gelince bu râvi hakkında münekkidler iki gruba ayrılmışlardır. Bazıları onu tad'îf ederken diğerleri onu tevsik etmiştir. Tad'îf edenlerden Fesevî (ö. 277/890), "Onda zayıflık vardır."⁸⁷ Yahya b. Maîn, "Sika değildir. Hadisi bir şey değildir. Hadisi zayıftır."⁸⁸ Buhârî bir sefer, "hadisi münkerdir."⁸⁹ diğer bir sefer, "hıfzında bir şey vardır. Hadisi yazılır."⁹⁰ Nesâî, "zayıftır."⁹¹ Zehebî, "Onu tad'îf ettiler."⁹² demiştir.

Tevsik edenlerden Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), "Sika ve sadûk idi."⁹³ Ebû Hâtîm, "Hadisinde beis bulunmayan bir şeyhtir."; Ebû Zür'a, "Bana göre onda bir beis yoktur."⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, "Sikalardandır."⁹⁵ Hâkim (ö. 405/1014), "Etbâu't-tâbiinden olup Müslümanların sika imamlarındandır."⁹⁶ İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), "Sika sikadır."⁹⁷ İbn Hibbân ise bir eserinde, "Sikatün sikatün."⁹⁸ diğer eserinde de, "Ara ara hata yapardı. Hakikatte cerh edilenlerden biri olacak kadar hatası çok değildir. Fakat teferrüd ettiğinde kendisiyle ihticâc edilmez. Sikaya yakındır."⁹⁹ demiştir.

Sonuç olarak rivayetin bu senedinin bir öncekinden daha sağlam olduğu anlaşılma ile beraber özellikle birinci râvinin durumundan ötürü hadisin tamamen zayıflıktan kurtulduğunu söylemek de mümkün değildir.

1.2.2.3. Hz. Âişe Rivayetinin Sened Tenkidi

Daha önce de ifade edildiği gibi tespit edilebildiği kadarıyla bu rivayeti Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve Sehâvî (ö. 902/1497) nakletmektedir. Öncelikle Hatîb el-Bağdâdî, kaydettiği Âişe rivayetinin senedinde bulunan râvilerden biri hariç diğerlerinin sika olduğunu ve bu bir râvi dolayısıyla hadisin, isnâdı münker olup¹⁰⁰ sahih yahut hasen olmadığını¹⁰¹ ifade etmiştir.¹⁰² Bu şahısdan sonra sened yukarıya doğru şöyle devam etmektedir: Yahya b. Maîn b. Avn Ebû Zekerıyya > Ebû Bekir Abdurrezâk > Ma'mer > Zührî > Urve > Âişe.

87 Ebû Yusuf Yaküb b. Süfyân b. Civân el-Fârisî el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 3/238.

88 Yahya b. Maîn, *Târihu İbn Maîn*, 399,406,487.

89 Buhârî, *ed-Duafâ'ü's-sağır*, 1/24.

90 Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/405.

91 Nesâî, *'ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, 1/28.

92 Zehebî, *Divânü'd-duafâ*, 63.

93 Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 2/189.

94 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/476.

95 Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Ahmed b. Muhammed b. Eyyüb İbn Şâhin el-Bağdâdî, *el-Mühtelef fihim*, thk. Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 75.

96 Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib* (Hindistan: Dâiratü'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 2/88.

97 Ebü'l-Fidâ Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Hanefî, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübî'sw-sitte*, thk. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Numân (San'â: Mektebetü'n-Numân, 1432/2011), 3/172.

98 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/139.

99 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/212.

100 Hâtîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd ve züyülüh*, 4/301.

101 Hâtîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd ve züyülüh*, 5/196.

102 Hâtîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd ve züyülüh*, 4/301.

Rivayeti Yahya b. Maîn'den nakleden bu râvinin ismini ise bir yerde Ebû Hubeş (Ebû Haneş) Ahmed b. el-Hasan olarak,¹⁰³ bir yerde Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn es-Sakatî olarak,¹⁰⁴ diğer bir yerde de Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn es-Sakatî olarak¹⁰⁵ kaydetmiştir. Böylece üç farklı şahsın Yahya b. Maîn'den bu rivayeti naklettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilgili rivayetin sened tenkidi bu üç şahıs üzerinden yapılacaktır.

Birinci râviyle ilgili Zehebî sadece, Hatîb'in onu mezkûr rivayeti Yahya b. Maîn adına uydurmakla itham ettiğini söylemekle yetinmiştir. Başka bir değerlendirme yahut nakil yapmamıştır.¹⁰⁶ İkinci râvinin de mevzû bir haber nakletmiş, tanınmayan belirsiz bir kişi olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷ Ayrıca her iki râvinin aynı şahıs olabileceğini dile getirmiştir.¹⁰⁸

İbn Arrâk'ın (ö. 963/1556) kaydettiğine göre İbn Hacer (ö. 852/1449), Hatîb'in rivayetle ilgili olumsuz görüşünü aktardıktan sonra bu üç râvinin aynı kişiler mi yoksa farklı kişiler mi olduğu hususundaki tereddüdünü şu şekilde dile getirmiştir: "Bilmiyorum! Hadisin senedinde sakatî nisbesiyle anılanlar mezkûr hadisi aynı senedle rivayet etmek üzere birleşen farklı kişiler midir? Yoksa ismi ve nisbesinde karışıklık bulunan tek bir şahıs mıdır? Bu konuya değinen hiç kimseyi de görmedim."¹⁰⁹ İbnü'l-Cevzî ve Fettehî de (ö. 986/1578) bu rivayeti incelerken Hatîb'in sâbit olmadığına dair ifadesini aktarmakla yetinmiştir.¹¹⁰ Dolayısıyla rivayetin bu senediyle de zayıf olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür.

Sehâvî'nin senedi ise öncelikle Ebü'l-Fadl Muhammed b. Yusuf el-Gaznevî'den başlayarak Tirmizî'ye uzanmaktadır. Ardından Âişe'ye ulaşmaktadır. Bütün olarak şu şekildedir: Ebü'l-Fadl Muhammed b. Yusuf el-Gaznevî > Abdülmelik b. Ebü'l-Kâsım el-Herevî > Ebû Âmir Mahmûd b. el-Kâsım el-Ezdî > Ebû Muhammed Abdülcebbâr b. Muhammed el-Cerrâhî > Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Ahmed el-Mahbûbî > Ebû İsa et-Tirmizî > Mahmûd b.

103 Hâtib el-Bâğdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlüh*, 4/301.

104 Hâtib el-Bâğdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlüh*, 5/196.

105 Hâtib el-Bâğdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlüh*, 11/394.

106 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/91.

107 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/145.

108 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/431, 601.

109 Nürüddin Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman b. Arrâk el-Kinânî, *Tenzihü's-şeriatü'l-merfû'a anil-ahbâr'iş-şeniatü'l-mevzû'a*, thk. Abdulvehhab Abdullatîf – Abdullah Muhammed es-Siddîk el-Gumârî (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1399), 1/298.

110 bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisü'l-vâhiye*, thk. İrşâdü'l-hakk el-Eserî 2 Cilt. (Faysalâbâd: İdâratü'l-Ulûmî'l-eseriyye, 1401/1981), 1/107; Muhammed Tâhir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî el-Fettehî, *Tezkiratü'l-mevzû'ât*, (b.y.: İdâratü't-Tibâ'ati'l-Müniriyye, 1343), 77.

Gaylân >¹¹¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî >¹¹² Şu'be¹¹³ ve Hişâm¹¹⁴ > Katâde¹¹⁵ > Zürâra b. Evfâ¹¹⁶ > Sa'd b. Hişâm¹¹⁷ > Âişe.¹¹⁸

Rivayetin bu senedi Tirmizî'den Hz. Âişe'ye kadar hep sika râvilerden oluşmaktadır. Bu yönüyle en sağlam sened olduğunu söylemek mümkün olmakla beraber hem temel hadis kaynaklarında yer almaması açısından hem de Sehâvî'den Tirmizî'ye kadar olan râviler birincil hadis râvilerinden olmadığı için bu senedin varlığı rivayetin sıhhati için kanaatimizce yeterli değildir.

Sonuç olarak mezkûr rivayetle ilgili ele alınıp incelenen senedlerden hiçbirinin tek başına rivayeti sıhhat derecesine çıkaramayacağı anlaşılmaktadır. Ancak birbirini destekledikleri için hasen li gayrihi olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmada ele alınacak olan diğer mesele hâfızlığın unutulmasının vebalinin ne olduğudur. Bu vesileyle aşağıda bu konu hakkında vârid olan bazı rivayetler yine sened ve metin tenkidi üzerinden kısaca ele alınıp değerlendirilecektir.

2. Hâfızlığın Unutulmasının Vebali

Buhârî, Müslim ve başkalarının rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an'dan bazı âyetleri unutan kişilerle ilgili şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: *"Onlardan birinin şu âyetleri unuttum demesi ne kötüdür! Bilakis ona unutturulmuştur. Kur'an'ı anımsayın! Zira o, develerin iplerinden sıyırılmasından daha hızlı bir şekilde kişilerin kalplerinden sıyırılıp ayrılır."*¹¹⁹ Bu rivayette kişinin Kur'an'dan ezberlediklerini unuttuğunu söylemesinin Kur'an'a hürmet gibi muhtelif hikmetlerden ötürü¹²⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kınandığı görülmektedir. Ancak bunun bir cezasından yahut büyük bir günah oluşundan söz edilmemiştir. Kanaatimizce sadece edebî bir üslûpla teşbîh sanatı kullanılarak Kur'an'ın sürekli olarak okunmasına teşvik söz konusudur.

Kur'an'ın tamamını veya bazı sûrelerini ezberledikten sonra unutmanın vebaline ve büyük günahlardan biri olduğuna dâir ise İbn Hacer'in de ifade ettiği

111 Sika bir râvi oluşu hakkında bk. Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muahmed İzzüddin İbnü'l-Esir eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1417/1997), 6/146; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehabî, *el-Iber fi Haberî Men Ğaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/338.

112 Sika bir râvi ve hadiste "Emîrül-mü'minin" vasfına sahip oluşu hakkında bk. Zehebî, *el-Iber fi Haberî Men Ğaber*, 1/170.

113 Hadis imamlarının büyüklerinden oluşu hakkında örnek olarak bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/416.

114 Hadis imamlarının büyüklerinden oluşu hakkında örnek olarak bk. Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/232.

115 Meşhur sika âlimlerle olduğuna dâir örnek olarak bk. Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/498.

116 Sika bir râvi oluşu hakkında örnek olarak bk. Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/339.

117 Enes b. Mâlik'in amcasının oğlu olan bu zatın meşhur sika tâbiin râvilerinden biri olduğuna dâir örnek olarak bk. Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 10/307.

118 bk. Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ ve kemâlü'l-İkrâ*, 181.

119 Buhârî, "Fedâilü'l-Kurân", 23; Müslim, "Fedâilü'l-Kurân", 228; Tirmizî, "Kırâât", 8; Nesâî, "İftitâh", 37.

120 Bunlar için bk. Ebû Muhammed Bedruddin Mahmûd b. Ahmed b. Musâ b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Ayıntâbî el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru lhyâit-Türâsî'l-Arabî, ts.), 20/47.

gibi¹²¹ âlimler arasında ihtilaf söz konusudur. Çoğunluğu ilgili bazı rivayetlerden ötürü bu görüşte olmakla beraber bazıları hem o rivayetlerin zayıf olduğunu hem de unutulmamasına teşvik amacıyla mübalağa içerdiğini ileri sürerek bunun büyük günahlardan olmadığını söylemişlerdir.¹²² Araştırmanın bu başlığı altında da bu rivayetlerden tespit edilen bazıları ele alınıp sened ve metin açısından değerlendirilecektir.

2.1. Enes b. Mâlik Rivayeti ve Tenkidi

Ebû Dâvûd ve Tirmizî başta olmak üzere bazı muhaddislerin Abdulvehhab b. Abdulhakem el-Hazzâz > Abdulmecîd b. Abdulazîz b. Ebû Ravvâd > İbn Cüreyc > Muttalib b. Abdullah b. Hantab kanalıyla Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Kişinin mescitten çıkarttığı bir çöp tozuna varıncaya dek ümmetimin ecirleri/sevapları bana arz edildi. Aynı şekilde ümmetimin günahları da bana arz edildi. İçlerinde kişinin kendisine Kur'an'dan verilen bir sûreyi yahut bir ayeti unutmamasından daha büyük bir günah görmedim.*”¹²³

Rivayetin sened tenkidi açısından öncelikle Tirmizî'nin şu değerlendirmesini aktarmak yerinde olacaktır: “Bu ğarîb bir hadistir. Bunu sadece bu tarikiyle biliyoruz. Muhammed b. İsmail'le bu rivayeti müzakere ettim. O bu hadisi tanımayıp garip buldu ve senedde tâbîî râvi olarak yer alan Müttalib b. Abdullah b. Hantab'ın 'Peygamber'in (s.a.v.) hutbesine şâhit olan biri bana anlattı' sözü hariç Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbının hiçbirinden semâ'ının olmadığını dile getirdi. Ayrıca Abdullah b. Abdurrahmân, 'Ali b. el-Medînî, Muttalib'in Enes'ten işittiğini inkâr etti.' demiştir.”¹²⁴ Dolayısıyla rivayetin bu tarîkinde bir inkîta yahut tedlîs bulunmaktadır. Kurtubî de (ö. 671/1273) bundan yola çıkarak hadisin sâbit olmadığını dile getirmiştir.¹²⁵ Ancak Abdulkâdir el-Arnâût bu konuda varid olan başka rivayetleri de göz önüne alarak, “Fakat hadisin kendisini hasen derecesine yükselten manaca şâhitleri bulunmaktadır.” ifadesini kullanmıştır. İbn Huzeyme'nin bu rivayeti *Sahîh*'ine almasının nedeni bu olsa gerektir.¹²⁶

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ise rivayeti serdetmekle yetinip herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.¹²⁷ Taberânî'ye gelince iki tarîkinin birincisinde el-Muttalib'in yerinde Zührî; Abdulvehhab'ın yerinde Muhammed b. Yezîd el-Âdemî bulunmaktadır. Buna göre senedde bir inkîta söz konusu değildir. Ancak

121 Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 9/86.

122 Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî el-Yemenî, *Neylül'Evtâr*, thk. I'sâmüddîn es-Sabâbitî (Mısır: Dâru'l-Hadis, 1413/1993), 2/178.

123 Ebû Dâvûd, “Salât”, 16; Tirmizî, “Fedâilü'l-Kurân”, 19; Ebû Bekr Muhammed b. İshak İbn Huzeyme en-Neysâbüri, *Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 2/271; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/618.

124 bk. Tirmizî, “Fedâilü'l-Kurân”, 19.

125 Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk b. Ahmed el-Ğumârî el-Hasenî el-Ezherî, *el-Müdvâli İleli'l-Câmî'i's-Sağîr ve Şerhayi'l-Münâvî* (Kahire: Dâru'l-Kütübâ, 1996), 4/448.

126 Ebû Zekeriyâ Muhayiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Ezkâr*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/106.

127 bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 16.

o Muhammed b. Yezîd'in bu rivayetle teferrüd ettiğini söylemiştir. İkinci tarîkide ise yine el-Muttalib yer almaktadır.¹²⁸

Rivayetin senedindeki râvilerden Muttalib b. Abdullah b. Hantab'ın tevsikinde münekkidler arasında ihtilaf söz konusudur. el-Muttalib'i tevsik edenler arasında İbn Hibbân,¹²⁹ Ebû Zür'a ve Dârekutnî (ö. 385/995) yer almaktadır.¹³⁰ Ebû Hâtîm onunla ilgili, "Âişe'ye yetişmedi. Hadislerinin çoğu mürseldir." demekle beraber¹³¹ Ebû Zür'a, "Âişe'den işitmiş olduğumu umuyorum." söylemiştir.¹³² İbn Sa'd da (ö. 230/845) onun hakkında "Hadisiyle ihticâc edilmez. Zira o çokça irsâl yapanlardandır." şeklinde eleştiride bulunmuştur.¹³³

Münâvî'nin naklettiğine göre rivayetle ilgili İbn Hacer, "İsnâdında zayıflık olmakla beraber şâhitleri vardır."; İrâkî ise "Buhârî bu rivayeti ğarîb bulmuştur. Ancak Ebû Dâvûd sükût etmiştir." şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır.¹³⁴

Rivayetle ilgili detaylı bir değerlendirme yapan Elbânî özetle şunları söylemiştir: " Ricâli tevsik edilmiş olsa da bu rivayetin isnâdı zayıftır. Zira iki yerinde inkitâ vardır. Birincisi İbn Cüreyc ile el-Muttalib arasındadır. İkincisi de el-Muttalib ile Enes arasındadır."¹³⁵

İbn Ebî Şeybe'nin Vekî > İbrahim b. Yezîd > Velîd b. Abdullah b. Ebû Muğîs kanalıyla naklettiği benzer bir rivayetin metni ise şu şekildedir: "*Günahlar bana arz edildi. İçlerinde Kur'an'ı yüklenip de terk edenin günahından daha büyük bir şey görmedim.*"¹³⁶ Tebei tâbiînden olan Velîd b. Abdullah sika bir râvi olsa da¹³⁷ rivayet maktû bir hadistir. İbn Hacer, İbn Ebû Dâvûd'un da (ö. 316/929) bu rivayeti mürsel olarak naklettiğini ifade etmektedir.¹³⁸

Ahmed b. Hanbel'in *ez-Zühd* adlı hadis cüzünde Zeyd b. el-Habbâb > Hâlid b. Dînâr kanalıyla kaydettiği bir rivayette tâbiînden Ebû'l-Âliye de aynı meâlde şunu ifade etmektedir: "Kişinin Kur'an'ı öğrendikten sonra unutuncaya dek onu ihmal etmesini en büyük günahlardan sayardık."¹³⁹ Kur'an'ı unutmanın en büyük musibetlerden biri olduğunu dile getiren İbn Hacer bu rivayetin isnâdının ceyyid olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca İbn Sîrîn'in sahih bir isnadla Kur'an'ı unutan kişi hakkında "Bu insanı kerih görürlerdi ve onun hakkında ağır sözler konuşurlardı."

128 bk. Taberâni, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 6/308.

129 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/450.

130 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/471.

131 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/471.

132 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/359; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/471.

133 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/471.

134 Münâvî, *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 4/313.

135 Ebû Abdîrrahmân Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Daifu Ebi Dâvûd* (Kuveyt: Müessesetü Ğirâs, 1423), 1/164.

136 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/124.

137 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/9; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/37; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/352.

138 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/86.

139 Ebû Abdîllah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *ez-Zühd*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 245.

dediğini kaydetmektedir.¹⁴⁰ Sonuç olarak aynı meâldeki bu rivayetlerin desteğini alarak Tirmizî rivayetinin hasen li gayrihi olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Sa'd b. Ubâde Rivayeti ve Tenkidi

Ebû Dâvûd'un "Kur'an'ı Ezberleyip de Daha Sonra Unutan Kişinin Vahim Durumu" başlığı altında Sa'd b. Ubâde'den Muhammed b. el-Alâ > İbn İdrîs > Yezîd b. Ebû Ziyâd > İsâ b. Fâid kanalıyla rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "Kişi Kur'an'ı okur da sonra unutursa Allah'la (c.c.) kötürüm/eli kesik olarak karşılaşır."¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel'in kaydettiği metin ise "... Kişi Kur'an'ı öğrenir de sonra unutursa.." şeklinde devam etmektedir.¹⁴²

Rivayetin senedinde yer alan râvilerden ikisi problemlidir. Birincisi olan Yezîd b. Ebû Ziyâd'la ilgili İbn Maîn, "Hadisi zayıftır."¹⁴³; İbn Hibbân, "Yaşlanınca hıfzı kötüleşti. Başkası tarafından kendisine telkin ediliyordu. İlk başlarda ondan hadis işitenlerin semâi sahihtir."¹⁴⁴ ifadelerini kullanmışlardır. Ahmed b. Hanbel'e sorulduğunda da başını yana sallayıp zayıf olduğuna işaret etmiştir.¹⁴⁵ Yine onun hakkında İbn Maîn, "Kavî değildir. Hadisiyle ihticâc edilmez."¹⁴⁶ İbnü'l-Mübârek de "At onu!" şeklinde tenkitte bulunmuşlardır.¹⁴⁷

Meşhur biyografi yazarı İbn Sa'd da onunla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "Haddi zatında sika bir insan idi. Ancak ömrünün sonunda hâfızası zayıflayınca acâyip şeyler dile getirmeye başladı."¹⁴⁸ Benzer şekilde İclî de şunu söylemiştir: "Hadisi câiz olup sikadır. Ömrünün sonunda kendisine telkin ediliyordu."¹⁴⁹ Aynı şekilde İbn Şâhin (ö. 385/996), Ahmed b. Sâlih'in (ö. 248/862) onun için, "O sikadır. Hakkında olumsuz konuşanların sözlerini beğenmiyorum." dediğini nakletmiştir.¹⁵⁰

İkinci problemlî râvi olan İsâ b. Fâid'le ilgili Buhârî'nin naklettiğine göre İbn Fudayl (ö. 195/811), "Rakka'nın emiri olan bu kişi irsâl yapan bir râvidir."¹⁵¹; İbnü'l-Medînî (ö. 234/848), "Ondan Yezîd b. Ebû Ziyâd'dan başkası rivayette

140 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/86.

141 Ebû Dâvûd, "Vitr", 21.

142 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/323.

143 İbn Adıyy, *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*, 9/163.

144 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/99.

145 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/564.

146 İbn Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, 4/59.

147 Ebû'l-Fellâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 2/184.

148 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 6/330.

149 Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî el-Küfî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, thk. Abdualîm Abdulazîm el-Bestevi (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/364.

150 Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân İbn Şâhin el-Bağdâdî, *Târîhu Esmâ'is-Sikât*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404/1984), 1/256.

151 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6/386.

bulunmamıştır.”; İbn Abdülber (ö. 463/1071), “Bu isnâd bu konuda rivayet edilen en güzel isnaddir. Ancak İsa b. Fâid Sa’d b. Ubâde’den hadis işitememiştir. Zira ona yetişmemiştir. Ondandır Yezîd b. Ebû Ziyâd’dan başkasının rivayette bulunduğunu da sanmam.”¹⁵² İfadelerini kullanmışlardır. Ayrıca İbnü’l-Medînî İsa b. Fâid’in mechûl bir râvi olduğunu dile getirmiştir.¹⁵³

Elbânî rivayetin senedinin üç illetten ötürü zayıf olduğunu söylemiştir. Birincisi, İsa b. Fâid ile İbn Ubâde arasındaki inkitâdır. Zira ona yetişmemiştir. İkincisi, İsa b. Fâid’in mechûl oluşudur. Üçüncüsü de, Yezîd b. Ebû Ziyâd’ın münekkidlerin çoğuna göre zayıf olmasıdır.¹⁵⁴ İbn Hacer de bu rivayetin isnâdında sorun olduğunu dile getirmiştir.¹⁵⁵ Dolayısıyla bu rivayetin hem zikredilen nedenlerden ötürü hem de ona mütâbî’ olabilecek nitelikte başka rivayetlerin bulunmayışından yola çıkarak itibar edilemeyecek düzeyde aşırı zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Çalışmanın iki konusundan biri olan Kur’ân hâfızlarının âhirette şefaât hakkı konusunda ilgili rivayetler üzerinden yapılan araştırmalar neticesinde şu sonuçlara varılmıştır. Öncelikle Kur’ân’ın bizzat kendisinin şefaatte bulunacağına dair birtakım sahih rivayetler olduğu görülmüştür. Allah’ın (c.c.) şefaatte bulunma yetkisi verdiği kişiler içerisinde peygamberler ve şehitlerin yanı sıra belli şartları taşıyan Kur’ân hâfızlarının da bulunduğu anlaşılmıştır. Kur’ân hâfızlarının, yakınlarından on kişiye yahut sayısı net olmayan bir gruba şefaât edebileceğine dair üç şahâbî kanalıyla nakledilen bir rivayet tespit edilmiştir. Bu rivayetin muhtelif senedlerinin her biri müstakil olarak zayıf olsa da birbirlerini destekledikleri için ilgili rivayetin hasen li gayrihi derecesine yükseldiğini söylemek mümkündür.

Kur’ân hâfızlarının yetmiş kişiye şefaât edeceklerine dair ise hadis kaynaklarında herhangi bir rivayete rastlanılmamıştır. Bazı rivayetlere göre bu sayıda kişiye şefaât etme hakkı Kur’ân hâfızları için değil şehitler için söz konusudur. Ayrıca âlimlerin de şefaât edecek gruplardan biri olduğuna dair nakledilen rivayetin ya uydurma ya da en azından itibar edilemeyecek düzeyde aşırı zayıf olduğu görülmüştür. Ancak bu durumdan hiçbir âlimin şefaâtçi olamayacağı sonucu çıkarılmamalıdır. Zira Kur’ân ve Sünnet’te genel anlamda zikredilen şefaâtçilerin içerisinde birtakım âlimlerin bulunması gayet normaldir.

Çalışmanın ikinci konusu olan hâfızlığın unutulmasının vebaliyle ilgili incelenen iki rivayetten Kur’ân’ın tamamını veya bir kısmını unutmanın büyük günahlardan biri olduğunu ifade eden birinci rivayetin bazı mütâbî’lerinden ötürü hasen li gayrihi olduğu tespit edilmiştir. Nitekim çağdaş hadisçilerden Abdulkâdir el-Arnâût da daha önce ifade edildiği gibi bu kanaattedir. Kur’ân’ı

152 Mizzi, *Tehzibü’l-Kemâl*, 23/21.

153 İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, 8/227.

154 Elbânî, *Dâifu Ebi Dâvûd*, 2/86.

155 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 9/86.

unutan kişinin âhirette kötürüm yahut eli kesik olarak Allah'ın (c.c.) karşısına çıkacağına dair nakledilen ikinci rivayetin ise itibar edilemeyecek düzeyde aşırı zayıf olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmada Kur'an hâfızlığı konusunda terğib yahut terhib amacıyla bile olsa mevzû yahut ihticâc ve itibar edilemeyecek düzeyde aşırı zayıf olan rivayetlerin insanlara hadis olarak aktarılmaması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Bağdâdî el-. *eş-Şerî'a*. thk. Abdullâh b. Ömer b. Süleyman ed-Dümeycî. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *ez-Zühd*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Aydemir, Abdullâh. "Fezâilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musâ b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Ayıntâbî el-. *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Horasânî el. *Şu'abu'l-îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik b. Hallâd b. Ubeydillâh el-Atekî el-. *el-Müsned: el-Bahrû'z-zehhâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynüllâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988/2009.
- Bozkurt, Nebî. "Hâfiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-. *ed-Duafâû's-sağîr*. thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhim b. Ebî'l-Ayneyn. b.y: Mektebetü İbn Abbâs, 1426/2005.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-. *et-Târîhu'l-evsat*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyid. 2 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1397/1977.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-. *et-Târîhu'l-kebir*. 8 Cilt. Haydarabâd: Dâirâtü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmail b. Selîm b. Kaymaz b. Osman el-Kinânî el-. *İthâfû'l-hîrati'l-mehera bi zevâidi'l-mesânidi'l-aşere*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999.
- Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmail b. Selîm b. Kaymaz b. Osman el-Kinânî el-. *Misbâhu'z-zücâce fî zevâidi İbn Mâce*. thk. Muhammed el-Müntekâ el-Küşnâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403.
- Cevzecânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Yakûb b. İshâk es-Sa'dî el-. *Ahvâlû'r-ricâl*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Faysalabâd: Hadis Akademi, ts.
- Çakır, Mesut. *Fezâilü'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

- Çakır, Mesut vd. "Hâfızlığı Teşvik Eden Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 118-140.
- Çelik, Hüseyin. "Kur'an'da Şefaât". Tokat İlmîyat Dergisi 3/1 (Ocak 2015), 283-313.
- Dağ, Ökkeş. *Hz. Peygamber Zamanında Kur'an'ın Ezberlenmesi ve Hâfız Sahabiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Elbânî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed Nâsıruddîn el-. *Daifu Ebî Dâvûd*. 2 Cilt. Kuveyt: Müessesetü Gîrâs, 1423.
- Elbânî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed Nâsıruddîn el-. *Sahihi Ebî Dâvûd*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü Gîrâs lî'n-Neşr ve't-Tevzî', 1423/2002.
- Elbânî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed Nâsıruddîn b. el-Hâc Nuh b. Necâtî b. Âdem el-. *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevzû'a*. 14. Cilt. Riyad: Dâru'l-Ma'ârif, 1412/1992.
- Fesevî, Ebû Yusuf Yakûb b. Süfyân b. Civân el-Fârisî el-. *el-Ma'rife ve't-târih*. thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî el-. *Tezkiratü'l-mevzû'ât*. b.y.: İdâratü't-Tibâ'ati'l-Müniriyye, 1343
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan b. el-Müstefâd el-. *Fedâilü'l-Kur'ân*. thk. Yusuf Osman Fadlullah Cibrîl Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- Ğumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk b. Ahmed el-Hasenî el-Ezherî el-. *el-Mudâvî li İleli'l-Câmi'i's-Sağîr ve Şerhayi'l-Münâvî*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübâ, 1996.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd ve Züyûlüh*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- Hemedânî, Ebû Abdîrrahmân Mukbil b. Hâdî b. Mukbil b. Kâide el-Vâdî'î el-. *eş-Şefâ'a*. San'a: Dâru'l-Âsâr lî'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999.
- Herârî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Üramî el-Alevî eş-Şâfi'î el-. *el-Kevkebül'vehhâc ve'r-ravzu'l-behhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 26 Cilt. Mekke: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Bağdâdî el-. *Fedâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-Atiyye vd. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleymân el-. *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*. thk. Husâmüddîn el-Kudüsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudüsî, 1414/1994.
- İbn Adıyy, Ebû Ahmed el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Arrâk, Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman el-Kinânî. *Tenzihü's-şerîati'l-merfû'a ani'l-ahbâr'iş-şeniati'l-mevzû'a*. thk. Abdulvehhab Abdullatif – Abdullah Muhammed es-Siddîk el-Ğumârî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1399.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillâh. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Şâlib b. Abdîrrahmân el-Endelüsî el-Muhâribî. *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.

- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Haydarabâd: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atü Dâirati'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed et-Temîmî el-Büstî ed-Dârimî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed et-Temîmî ed-Dârimî el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabâd: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Büstî. *Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak en-Neysâbü'rî. *Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-Azamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Fidâ Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Hanefî. *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Numân. 9 Cilt. San'â: Mektebetü'n-Numân, 1432/2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbn Maîn, Ebû Zekerîyya Yahya b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bestâm b. Abdurrahmân el-Mürri el-Bağdâdî. *Târihu İbn Maîn*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali er-Ruveyfî el-İfrîkî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Bağdâdî. *el-Mühtelef fihim*. thk. Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Ahmed el-Bağdâdî. *et-Terğîb fi fezâilil-'amâl ve sevâbü zâlik*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Târihu Esmâi's-Sikât*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404/1984.
- İbnü'd-Düveys, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ el-Becelî er-Râzî. *Fedâilü'l-Kur'ân*. thk. Gazve Büdeyr Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1408/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İzzüddîn eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-

- Kitâbî'l-Arabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî. *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsî'l-vâhiye*. thk. İrşâdü'l-hakk el-Eserî. 2 Cilt. Faysalabâd: İdâratü'l-Ulûmî'l-eseriyye, 1401/1981.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî. *et-Tahkîk fi ehâdîsî'l-hilâf*. thk. Müs'id Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Fellâh Abdulhâyy b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnü'l-Kattân, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kettâmî el-Himyerî el-Fâsî. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fi Kitâbî'l-Ahkâm*. thk. el-Hüseynin Âyet Saîd. 6 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1418/1997.
- İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-Kûfî el-. *Ma'rîfetü's-Sikât*. thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvidî Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- İrâkî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el. *Tahricü ehâdîsî İhyâi ulûmiddîn*. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime lî'n-Neşr, 1408/1987.
- Kurtubî, Ebü Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî el-. *Câmî'u beyânî'l-ilm ve fazlih*. thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî. 2 Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdurrahmân b. Yusuf el-Kelbî el-. *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Muhammedî, Ebü Zerr Abdülkâdir b. Mustafa b. Abdirezzâk el-. *eş-Şefâ'atü fi'l-hadisî'n-nebevî*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mübârekfûrî, Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed b. Abdisselâm er-Rahmânî el-. *Mir'âtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâtî'l-mesâbih* 9 Cilt. Vârânasi: İdâratü'l-Buhûsî'l-İlmiyyeti ve'd-Da'veti ve'l-lftâ, 1404/1984.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârifin b. Ali b. Zeynilâbidin el-Haddâdî, el-Kâhirî el-. *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1408/1998.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârifin b. Ali b. Zeynilâbidin el-Haddâdî el-Kâhirî el-. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü'l-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-. *Fedâilü'l-Kur'an*. thk. Fârûk Hammâde Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1413/1992.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *el-Ezkâr*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.

- Özbek, Ömer. "Dünyada Hâfızlık Yöntem Örnekleri". *Bilimname* 29/2 (2015), 183-209.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasan Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed el-Mısırî eş-Şâfiî el-Hemedânî es. *Cemâlü'l-Kurrâ ve kemâlü'l-İkrâ*. thk. Mervân el-Atiyye – Muhsin Harâbe. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1418/1997.
- Şahin, Hatice. "Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hâfızlık Tedrisatı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011), 199-220.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Yemenî eş-. *Neylü'l-Evtâr*. thk. İ'sâmüddîn es-Sabâbitî. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadis, 1413/1993.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvazillâh b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts."
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-. *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-. *Şerhu Riyâzi's-sâlihîn*. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1426.
- Yılmaz, Mehmet. *Kur'an'da Şefaât Kavramı ve Yaygın Şefaât Anlayışıyla Karşılaştırılması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstütüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseynî Mürtezâ ez-. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-. *Dîvânü'd-duafâ ve'l-metrûkin ve halkin mine'l-mechûlîn ve sikâtin fihim lîn*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadise, 1387/1967.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-. *el-İber fi Haberî Men Ğaber*. thk. Ebü Hâcer Muhammed es-Said b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivayetün fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-. *İsbâtü'ş-şefâ'a*. thk. İbrâhim Bâcis Abdülmecid. Nşr: Advâü's-Selef, 1420/2000.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-. *Mizânü'l-ittidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-alâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993.

